

Шемет У.Р.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Косяченко К.Е.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПАРАДОКСИ ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Теорія об'єктів цивільних прав традиційно вважається однією з найбільш складних у цивілістиці, оскільки є безліч наукових позицій, думок, гіпотез щодо співвідношення понять «об'єкт цивільних прав», «об'єкт цивільних правовідносин». Під об'єктами цивільних прав у доктрині цивільного права розуміють будь-які матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких виникають цивільні правовідносини. Часом учені звертають увагу на те, що «об'єкти цивільних прав» та «об'єкти правовідносин – поняття тотожні, втілюються в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи. Традиційні спроби їх розмежування ґрунтуються на віднесенні поведінки людей, їхньої діяльності до об'єкта правового регулювання, тоді як лише матеріальні та нематеріальні блага становлять предмет відповідної поведінки суб'єктів правовідносин. Проте про тотожність цих понять свідчить спрямований погляд на зміст правовідносин, складниками якого є блага як об'єкти не тільки прав, а й обов'язків. Сенс категорії об'єктів цивільних прав полягає у встановленні для них певного цивільно-правового режиму, який визначає поведінку учасників правовідносин щодо відповідних матеріальних і нематеріальних благ. Поява в сфері наукового визначення поняття «об'єкт цивільного обороту» посилює дискусійність зазначеної проблематики та продовжує процес впорядкування цілісної системи об'єктів цивільних прав.

На тепер процес розширення інституту об'єктів цивільних прав триває. Науковий аналіз теоретичних аспектів та практичної реалізації його положень спрямований на вдосконалення цивільного законодавства України. Реалії суспільного розвитку змушують збільшуватися колу об'єктів цивільних прав, тому є проблема узгодженості їх регулювання. Множинність об'єктів цивільних прав, критерії їх класифікації, особливості правового режиму та складність правового регулювання становлять перелік питань, що потребують подальших дослідницьких зусиль.

Ключові слова: система об'єктів цивільних прав, цивільні правовідносини, цивільний оборот, оборотоздатність, правове регулювання, система об'єктів, цивільно-правовий режим.

Постановка проблеми. Одне із центральних місць у сучасній цивілістиці посідає проблема об'єктів цивільних прав. Розбіжності щодо визначення як самого поняття «об'єкти цивільних прав», так і окреслення їх кола створили певні суперечливості в процесі аналізу структури цивільного правовідношення. Проблеми правового регулювання об'єктів цивільних прав зумовлені складністю розуміння останніх. Тому висвітлення всіх аспектів цього правового феномена має сприяти вдосконаленню всіх положень цивільно-правової сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зусилля сучасних цивілістів спрямовані на розгляд проблем визначення поняття об'єктів цивіль-

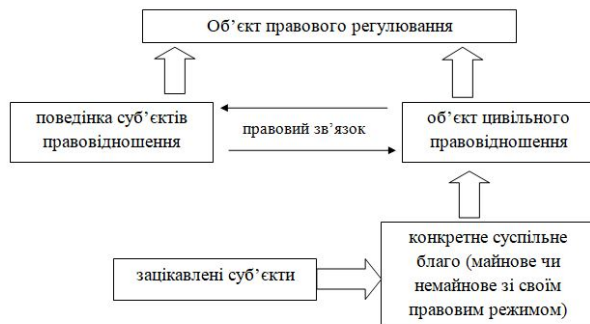
них прав, їх різновиду. Серед найбільш обговорюваних питань залишаються проблеми з'ясування правового статусу та регулювання певних видів об'єктів цивільних прав. Серед таких є праці Н. Вороніної, О. Даниленко, Ю. Заїки, О. Кохановської, В. Скрипника, І. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, С. Шимона, Л. Федюк та ін.

Постановка завдання. Мета статті – узагальнення розглянутих у наукових дослідженнях теоретичних та практичних аспектів питання складності поняття об'єктів цивільних прав, їх різноманітності та незавершеності їх правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незавершеність формування системи об'єктів

цивільного права свідчить про відображення нею наявних у діяльності реалій. Процес приведення об'єктів до взаємного зв'язку та певної логічної послідовності відбувається на тлі численних наукових дискусій, критичних думок і гіпотез. Причому суперечливості торкаються як власне категорії «об'єкт», що є базовою і для загальної теорії права, і для цивілістики зокрема, так і визначення контурів самої системи об'єктів цивільного права.

Полярність думок щодо входження/невходження об'єкта до складу правовідношення та розбіжності у питанні, що саме вважати об'єктом цивільного правовідношення, призвели до дискурсу щодо тотожності чи нетотожності понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільного правовідношення». Сучасна наукова думка надає такий алгоритм ототожнення цих понять [11, с. 223–224]:

З наведеного очевидно, що об'єктом цивільного правовідношення виступає те, що втілюється в певному майновому чи немайновому благо, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки якому виступає як цивільно-правова категорія) та владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи [4, с. 241; 11, с. 224].

Послідовність визначення об'єктів цивільних прав, згідно зі ст. 177 ЦК України [9], така: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Важливо звернути увагу на використання термінів «матеріальні» та «нематеріальні» блага у позначенні видів об'єктів (а не «майнові» та «немайнові»). Завдяки цьому речі та майнові права виявляються в різних видових категоріях об'єктів (матеріальній та нематеріальній): зважаючи на те, що «...майновий характер блага означає можливість його адекватної грошової оцінки, за критерієм майновості вказана сукупність явищ розпо-

ділялася б інакше – майнові права виявилися б в одному видовому переліку з речами» [10, с. 844]. Зазначимо, що науковці взагалі зауважливі щодо перетину змістового значення таких об'єктів, як «річ», «майно», «майнові права», щодо співвідношення певних об'єктів і прав на них, «бо є істотні відмінності у права власності на тілесні речі і в правах на об'єкти, які не можуть належати особам на праві власності» [7, с. 13]. Крім цього, на складність розуміння майнових прав (чи то як права суб'єктивного, чи то як об'єкта права) впливає те, що «вони можуть виступати і як елемент змісту правовідносин, і як його об'єкт» [7, с. 13]. Критичне ставлення деяких науковців до майнових прав як об'єктів ґрунтувалося на розмежуванні цивільних правовідносин і цивільного обороту (здатність об'єктів цивільних прав брати участь у процесах, що сприяє динаміці цивільних правовідносин). Зараз вітчизняна юридична наука схильна не розмежовувати ці поняття та розглядати майнові права об'єктом і цивільних правовідносин, і цивільного обороту та такими, що посідають у системі об'єктів самостійне місце.

Загалом, уявлення про об'єкти прав постійно змінюється та корелюється. Наведені нижче лише деякі аспекти вкотре свідчать про складність як розуміння об'єктів прав, так і їх узгодженого регулювання.

Так, виходячи з того, що благом є ті права, які засвідчуються цінними паперами, виникає питання: що насправді є об'єктом – права чи цінний папір? [7, с. 14]. Така спроба представити об'єктом права документ призводить до ототожнення з об'єктами й інших документів (наприклад, заповіт, статут, договір та ін.). Ба більше: з визначення паспорта громадянина України як документа, що засвідчує особу *власника* та підтверджує його українське громадянство, «логічно впливає, що паспорт є об'єктом права власності громадянина», а паспорт громадянина України для виїзду за кордон є *власністю України* [7, с. 14]. Висновок науковців є очевидним: «віднесення паспорта до об'єктів права власності бути не повинно, бо для цього не застосовані такі повноваження власника, як володіння, користування і розпорядження» [7, с. 14].

Системного аналізу потребує також здійснення цивільних прав на гроші. Основні особливості грошей як різновиду об'єктів цивільних прав зумовлюють специфіку їх правового режиму, а саме: як законний платіжний засіб забезпечують виконання будь-якого цивільного зобов'язання, що має платний характер; є об'єктом-носієм міри цінності та

споживчої вартості всіх благ; їх споживча цінність у цивільному обороті зумовлена номінальною вартістю та курсом на валютному ринку; існують у готівковій та безготівковій формах; можуть бути використані як засіб накопичення, забезпечуючи власнику дохід; платіжна функція забезпечується однорідністю, а повільність є можливістю для розміну; підвищена оборотоздатність уможливає переказ або пересилання грошових сум через фінансові установи та поштові організації [3, с. 5–6]. Гроші у формі грошових знаків (як і речі) є матеріальними предметами світу, у цьому спорідненість грошей з речами. Проте якщо гроші у формі грошових знаків «можуть і є об'єктом тих відносин, які регулюються нормами речового права», то «на них не поширюються норми про право власності у повному обсязі» [3, с. 10]. У своєму дисертаційному дослідженні «Правовий режим грошей як об'єктів цивільних прав» О. Даниленко надає таку аргументацію: мати гроші на праві власності можна вже лише фактично володіючи купюрами чи монетами. «Здійснення власником правомочності користування щодо грошей означає їх витрачення, тобто відчуження, що відбувається в процесі використання їх як засобу платежу та обігу в цивільному обороті, що призводить до втрати права власності, тобто співпадає з правомочністю розпорядження. Публічно-правовий складник здійснення права власності на гроші полягає у тому, що держава може регулювати обіг, вилучати купюри певного номіналу тощо, що змінює їх платоспроможність» [3, с. 10].

Нині поширеною є думка, що саме інформація, інформаційні відносини, інформаційні права відіграють нині найсуттєвішу роль у розвитку цивілістики [5, с. 58; 4, с. 241]. Виокремлення спеціальних ознак дає змогу науковцям розглядати інформацію як особливий об'єкт цивільного обороту, а урахування її наявних різновидів та широке залучення до цивільного обороту визначає інформацію як самостійний об'єкт цивільних прав. Через особливості видів інформації як об'єкта правовідносин правовий режим кожного виду інформації регламентується окремим законом, проте всі види інформації є об'єктами будь-яких правових зв'язків і мають властивості об'єкта цивільних прав [4, с. 242]: через свою характерну ознаку (спільність для всіх) загальнодоступна за своїм характером інформація не є об'єктом цивільних прав.

Складаючи «картину парадоксів», проф. І. Спасько-Фатєєва виокремила явища, що надають особливостей певним об'єктам цивільних прав [7]:

– перетин понять, або їх змістового значення (на прикладі таких об'єктів, як «річ», «майно», «майнові права»);

– підміна понять (на прикладі вживання терміна «частка в житловому будинку», «продати свою частку» замість «частка в праві на житловий будинок», «продаж частки у праві»);

– розмиття поняття об'єкта права (у зв'язку з виникненням таких специфічних об'єктів, як, наприклад, машино-місце, біржове місце, біоресурси, людські органи та ін.);

– підміна об'єктів; вбачаються:

1) «об'єкти в квадраті», або «об'єкти об'єктів» (винахід і корисна модель є об'єктом права інтелектуальної власності, а об'єктом винаходу та корисної моделі може бути продукт, пристрій, речовина тощо);

2) «двоствольні об'єкти» (інформація – ноухау; інформація – комерційна таємниця, торговельна марка – промисловий зразок, торговельна марка – комерційне найменування);

3) «беззмістові об'єкти» – об'єкти, які виходячи з об'єктивних, речових позицій, надто складно виокремити з навколишніх рівнозначних об'єктів (наприклад, квартира з огляду її «контурів», багатоквартирний житловий будинок як «фантомний» об'єкт);

4) «негідні об'єкти» (наприклад, корпоративні права, які продаються, купуються, успадковуються, закладаються, хоча об'єктами не є, а належним об'єктом у цих випадках мають виступати права на частку в статутному капіталі господарського товариства або акції);

– змішання об'єктів (на прикладі підприємства, яке, будучи нерухомістю, складається з інших об'єктів, у тому числі нерухомих речей (земельна ділянка, будівлі, споруди), права на які мають бути зареєстровані, але право на підприємство як єдиний майновий комплекс у сучасному стані державного реєстру речових прав та їх обтяжень не реєструється. Незважаючи на те, що в обороті перебуває підприємство, державній реєстрації підлягають ті його складові частини, які є нерухомими речами);

– перетворення об'єкта у правовідносинах (на прикладі вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо договору іпотеки майнових прав на квартиру в спорудженому житловому будинку).

Зазначені аспекти вкотре доводять, що процес досягнення системної цілісності об'єктів цивільних прав триває. Визначення та впорядкування її складових частин за певними критеріями залишаються у дискусійному полі. Безперечними залишаються

ються визначені науковцями-цивілістами загальні аспекти, що становлять системність сукупності об'єктів, а саме [10, с. 844]: самостійність, завдяки якій створюється загальна передумова виникнення та реалізації суб'єктивних цивільних прав; здатність до самопереформування перерозподіляє змістове та функціональне навантаження складових частин; здатність до самоорганізації дає змогу утворюватися новим елементам, що утворюють своєю чергою нові зв'язки.

Загалом, для цивільного права є важливим поділ системи об'єктів за критеріями «матеріальності» та «майновості», оскільки перший окреслює коло об'єктів, на який може поширюватись режим речей, а другий – коло тих благ, які наділені ознаками оборотоздатності. Задля досягнення завершеності структуризації об'єктів цивільних

прав доцільним є використання обох критеріїв. Спроби ж формування нових підходів до поняття та сутності об'єкта права з точки зору «об'єкта поведінки» (поведінка людини як явище, здатне до правового регулювання) та «об'єкта правового режиму» (правовий режим як об'єкт правовідносин) не знайшли в сучасній українській цивілістиці належної підтримки.

Таким чином, досліджені наукові аргументації щодо складності у визначенні поняття, специфіки видового різноманіття та незавершеності процесу правового регулювання об'єктів цивільних прав свідчать про необхідність чіткого фіксування та подальшого урахування цих аспектів. Визначення їх теоретичного та практичного характеру посилює актуальність приведення наявних сучасних реалій у відповідність до чинного законодавства.

Список літератури:

1. Вороніна Н.В. До питання оборотоздатності об'єктів цивільних прав. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. С. 131–133. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo06/part_1/32.pdf (дата звернення: 20.09.2019).
2. Даниленко О.В. Місце грошей (грошових коштів) у системі об'єктів цивільних прав. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали наук.-практ. конф., 10 квіт. 2012 р. Харків : ХНУВС, 2012. С. 64–66.
3. Даниленко О.В. Правовий режим грошей як об'єкт цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 19 с.
4. Заїка Ю., Скрипник В. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 1. С. 240–245.
5. Кохановська О.В. Регулювання немайнових відносин у Цивільному кодексі України: десятирічний досвід. *Право України*. 2009. Вип. 2. С. 57–69.
6. Скрипник В. Донорські органи як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. Вип. 5. С. 62–67.
7. Спасибо-Фатєєва І.В. Види об'єктів цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 13–18.
8. Ус М.В. Сутність колізії суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. С. 312–323.
9. Цивільний кодекс України : станом на 5 лип. 2019 р. / *Верховна Рада України*. Київ : Видавець ПАЛИВОДА А.В., 2019. 448 с.
10. Шимон С.І. Майнові права в системі об'єктів цивільних правовідносин та цивільного обороту. *Форум права*. 2011. Вип. 4. С. 841–846.
11. Шимон С.І. Співвідношення понять «об'єкт цивільних прав» та «об'єкт цивільних правовідносин» (до наукової дискусії). *Право*. 2010. Вип. 10. С. 217–225.

Shemet U.R., Kosiachenko K.E. THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS: SPECIFICS AND ANTI-NOMIES OF THEIR DEFINITION

The theory of civil rights is traditionally considered to be one of the most complex in civilistics, since there are many scientific positions, opinions, hypotheses regarding the relation between the concepts of “civil rights object”, “civil legal object”. Civil rights objects in the doctrine of civil law are understood to mean any tangible or intangible benefits that give rise to a civil legal relationship. At times, scientists point out that “civil rights objects” and “legal objects” – concepts are identical, embodied in a specific property or non-property good that has an appropriate civil law regime (by virtue of which it appears as a civil law category) and the possession of which constitutes a legitimate interest of the individual. Traditional attempts to differentiate them are based on the attribution of people’s behavior, their activities to the object of legal regulation, while tangible and intangible are components of the subject of the corresponding behavior of legal entities. However, the identity of these terms is evidenced by a directed look at the content of legal relations, which components are values as objects not only rights, but also duties. The meaning of the category of objects of civil legal rights

is to establish for them a certain civil legal regime, which determines the behavior of participants in legal relations of the corresponding tangible and intangible values. The emergence in the field of scientific definition of the term of “object of civil circulation” increases debatable of the identified issues and continues the process of streamlining a holistic system of objects of civil rights.

Today, the process of expanding the institution of civil rights is lasting. Scientific analysis of theoretical aspects and practical implementation of its provisions is aimed at improving the civil law of Ukraine. The realities of social development are forcing an increase the number of objects of civil rights, so there is a problem of coherence of their regulation. The plurality of objects of civil rights, the criteria for their classification, the peculiarities of the legal regime and the complexity of legal regulation constitute a list of issues that require further research efforts.

Key words: *civil rights system, civil legal relations, civil turnover, turnover, legal regulation, system of objects, civil law regime.*